

УДК 373.3.016:811.161.2[]-054.57

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.2.20>

Світлана РОМАНЮК

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та методики початкової освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Рівненська, 14, м. Чернівці, Україна, 58000

ORCID: 0000-0002-9905-8880

Бібліографічний опис статті: Романюк, С. (2022). Сучасні засади навчання української мови в школах з навчанням мовами національних меншин. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 2, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.2.20>

СУЧАСНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛАХ З НАВЧАННЯМ МОВАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

У статті обґрунтовано необхідність досконалого володіння державною мовою всіма громадянами України як засобом їх активної життєдіяльності та особистісного самоутвердження, міжкультурного спілкування в поліетнічному суспільстві. Розкрито особливості навчання української мови як державної на принципах і засадах вивчення другої/нерідної мови. Акцентовано увагу на тому, що українську мову в школах з навчанням мовами національних меншин потрібно вивчати з перших днів шкільного життя дітей і викладати її на контрастно-альтернативній основі за допомогою компетентнісного практико орієнтованого підходу з опорою на знання учнів з рідної мови методом зіставного аналізу, враховуючи регіональні соціокультурні умови проживання школярів та належність мов до різних лінгвальних систем.

Доведено, що ефективність засвоєння української мови забезпечується використанням комунікативно-діяльнісного, культурологічного, проблемно-пошукового та функціонального принципів, ситуативного, ілюстративного, імітаційного та проблемного методів навчання, стимулювання і мотивації учнів до навчально-пізнавальної діяльності, а також спеціально розробленого дидактичного інструментарію на основі інтерактивних інноваційних технологій і досягнень сучасної лінгводидактики.

Обґрунтовано доцільність введення у закладах вищої педагогічної освіти, які готують вчителів початкових класів, навчальної дисципліни «Методика викладання української мови як державної». Наголошено, що педагоги закладів освіти з навчанням мовами національних меншин мають володіти рідною мовою учнів та українською мовою, щоб забезпечити належний мовний розвиток школярів і високий рівень їх комунікативних компетентностей для успішного спілкування в різних життєвих ситуаціях як у найближчому оточенні, так і в межах України в будь-якому регіоні.

Метою публікації є виявлення ефективних організаційно-педагогічних засад вивчення української мови як державної та обґрунтування шляхів їх практичної реалізації в закладах освіти з навчанням мовами національних меншин.

Перспективами подальшого вивчення визначено розроблення сучасних методик і технологій навчання української мови як державної, узагальнення й осмислення напрацьованого практичного досвіду в цій сфері, підготовку відповідних науково-методичних рекомендацій для вчителів закладів освіти з навчанням мовами національних меншин.

Ключові слова: національні меншини, українська мова як державна, школи з навчанням мовами національних меншин, компетентнісний підхід, комунікативні компетентності, двомовні вчителі, навчальні матеріали державною мовою.

Svetlana ROMANIUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education, Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Rivne str., 14, Chernivtsi, Ukraine, 58000

ORCID: 0000-0002-9905-8880

To cite this article: Romaniuk, S. (2022) Suchasni zasady navchannia ukrainskoi movy v shkolakh z navchanniam movamy natsionalnykh menshyn [Modern principles of teaching the Ukrainian language in schools teaching in the languages of national minorities]. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 2, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.2.20>

MODERN PRINCIPLES OF TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE IN SCHOOLS TEACHING IN THE LANGUAGES OF NATIONAL MINORITIES

The article reveals the peculiarities of Ukrainian language learning as a state. And the focus is that Ukrainian in schools with the languages of national minorities needs to be studied using a competent approach to the resistance to the knowledge of students from different languages through a composite method of analysis, using a specially designed dictatorship tool and the appropriate method. Teachers in schools like this have to speak national minorities and Ukrainian, to ensure the proper language development of schools and their high level of communication skills for successful communication in different life situations as in the nearest environment, so and within Ukraine in any region.

The purpose of the publication is to identify effective organizational and pedagogical principles of studying the Ukrainian language as the state language and substantiate the ways of their practical implementation in educational institutions with instruction in the languages of national minorities.

The prospects for further study are to develop modern methods and technologies for teaching Ukrainian as a state language, generalizing and reflecting advanced practical experience in this field, the preparation of appropriate scientific and methodological recommendations for teachers of educational establishments with learning the languages of national minorities.

Key words: national minorities, Ukrainian as a state language, schools with teaching in the languages of national minorities, competent approach, communicative competencies, bilingual teachers, educational materials in the state language.

Актуальність проблеми. Формування національно свідомої, гармонійно розвинутої мовної особистості громадянина України, спроможного забезпечити її соціально-психологічний та науково-технічний поступ і зростання міждисциплінарного авторитету належить до найвідповідальніших і водночас до найскладніших завдань вітчизняної системи освіти. Основи цього цілеспрямованого, науково-обґрунтованого процесу і закладає початкова школа, головна мета діяльності якої полягає у виробленні в учнів ключових компетентностей, провідною серед яких є вільне володіння державною мовою, що передбачає читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно й письмово, здатність логічно обґрунтовувати свою позицію та співпрацювати з іншими людьми, успішно користуватися мовними засобами в усіх життєво важливих комунікаційних ситуаціях. Формувати провідну компетентність та зазначені наскрізні вміння повинні всі освітні галузі, визначені Державним стандартом початкової освіти, але першочергову роль у цьому відведено мовно-літературній освітній галузі.

Наголосимо, що питання мови завжди було, є і буде ключовим у повноцінному функціонуванні нації, держави, в життєдіяльності кожної особистості. В Україні особливої гостроти воно набирає сьогодні, коли в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів усе більшого поширення у різних сферах буття суспільства і людини набуває поряд з російською англійська мова, а населення держави активно попо-

внюється іноземцями, що актуалізує потребу в посиленні уваги до навчання української мови та мотивації її вивчення. Архіважливого значення ця проблема набуває ще й тому, що Україна, хоча офіційно це не зафіксовано в жодному законодавчому чи нормативно-правовому документі є багатонаціональною за складом населення, а тому повинна забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх галузях суспільного життя на всій своїй території, в тому числі й у системі освіти, до складу якої входять заклади освіти з навчанням мовами національних меншин. Більше того, на систему освіти державою покладено особливе завдання: забезпечити навчання й опанування українською мовою всіма учнями незалежно від національної належності.

Саме тому мовна освіта визначила важливим напрямом державної освітньої політики України і спрямована насамперед на обов'язкове оволодіння її громадянами державною мовою, а також забезпечення можливості вивчення рідної національної мови або навчання цією мовою й засвоєння хоча б однієї іноземної. Адже досконале знання державної мови є необхідною умовою включення усіх громадян у багатоаспектну життєдіяльність держави. Водночас розширює освітні, культурні, економічні, політичні перспективи особистості. У Державному стандарті загальної середньої освіти України ставиться мета забезпечити активне володіння всіма учнями українською мовою, сформувані в них мовну, комунікативну та етнокультурологічну компетентність, потребу і здатність спіл-

куватися нею у різних сферах діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовний аналіз наукової літератури засвідчує, що навчання української мови як державної в системі освіти України постійно перебуває в колі наукових інтересів відомих вітчизняних дослідників. Різні аспекти його вирішення ґрунтовно висвітлені в працях А. Богуш, М. Вашуленка, І. Гузик, Л. Казанцевої, О. Куця, І. Лопушинського, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Петрук, М. Плющ, О. Савченко, О. Хорошковської, І. Ющука та інших вчених. Однак трансформація суспільних реалій, зміни освітніх орієнтирів висувають нові завдання в цій сфері перед працівниками освітньої галузі і насамперед вчителями початкових класів, оскільки вони закладають основи формування мовної особистості громадянина України, його комунікативної компетентності. Тому дослідження сучасних напрямів підходів і технологій у навчанні української мови як ефективного засобу консолідації громадян держави, зростання її міжнародного авторитету і статусу заслуговує посиленої уваги з боку лінгводидактів, педагогів-практиків. Тим більше, що ефективні науково-практичні та методичні засади вивчення української мови як державної ще не узагальнені, а конкретні методи, прийоми, способи навчання, які напрацьовуються в шкільній практиці, перебувають лише на етапі вивчення, осмислення, початкової перевірки та апробації в контексті виконання положень Закону Української державі.

Метою дослідження є виявлення ефективних організаційно-педагогічних засад вивчення української мови як державної та шляхів їх реалізації у закладах освіти з навчанням мовами національних меншин.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В умовах сьогодення провідною тенденцією навчання української мови як державної є те, що цей процес базується на компетентнісному підході, який передбачає, що учні закладів загальної середньої освіти мають не тільки опанувати зміст навчальної дисципліни, а насамперед набути необхідні для життя в суспільстві уміння і навички, важливі для всебічного розвитку громадянина України, його подальшого становлення, морального та професійного зростання. Згідно з Державним стандартом базової і повної загальної серед-

ньої освіти метою вивчення державної мови є становлення духовно багатой особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися виражальними засобами мови, її типами, стилями, жанрами, формами в усіх видах мовленнєвої діяльності, орієнтується в постійно зростаючому інформаційному просторі, уміє самостійно навчатися і самовдосконалюватися. У процесі комунікативно орієнтованого, практико зорієнтованого навчання, побудованого відповідно до Концепції Нової української школи на засадах діяльнісного підходу, здійснюється підготовка до міжкультурного діалогу, усвідомлюється важливість толерантного спілкування як у своєму близькому оточенні – класі, школі, регіоні, державі, так і за межами України. Проте ретельне, науково виважене дослідження освітніх реалій сьогодення засвідчує, що на сучасному етапі у вивченні державної мови, особливо в школах з навчанням мовами національних меншин, оскільки саме тут започатковується цей процес, існує ціла низка проблем, вирішення яких повинна забезпечити Українська держава з відповідними науковими та освітніми установами і закладами. До найголовніших з них, на думку вчених, належать: відсутність стандартів, які б визначали рівень володіння українською мовою представниками корінних народів і національних меншин залежно від рівня освіти; нестача кваліфікованих педагогів-фахівців, спроможних забезпечити необхідний рівень навчання та оволодіння державною мовою учнями, рідною для яких є інша мова; брак сучасних навчальних матеріалів (нових підручників, посібників для вчителів, шкільних словників, робочих зошитів, аудіоматеріалів тощо) державною мовою та ін. Тобто йдеться про створення у закладах освіти необхідних організаційно-педагогічних умов відповідно до законів України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про повну загальну середню освіту» (2020.), «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019), Концепції «Нова українська школа» (2016). На практичну реалізацію їх положень акцентовано увагу працівників освітньої галузі в листі МОН України від 17.09.2019 р. «Про застосування державної мови в освітньому процесі»: «Державна мова має використовуватися в рамках освітнього процесу, під час проведення навчальних занять

(крім занять з навчальних предметів, які згідно з освітньою програмою закладу освіти викладаються іноземними мовами або мовами корінних народів і національних меншин), у спілкуванні вчителів, викладачів, іншого персоналу закладів освіти як зі здобувачами освіти (вихованцями), так і між собою» («Про застосування державної мови в освітньому процесі», 2019 р.).

Такий підхід зумовлений тим, що володіння державною мовою на високому рівні громадянами України незалежно від національного походження є однією з важливих умов повноцінної реалізації їхніх конституційних прав в Українській державі. При цьому зазначається, що представникам корінних народів і національних меншин України гарантується право навчатися рідною мовою поряд із державною мовою в класах (групах), створених відповідно до частини першої статті 7 Закону України «Про освіту» та частини першої статті 21 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Доцільно наголосити, що освітній процес у закладах загальної середньої освіти України сьогодні здійснюється державною (українською) та мовами корінних народів і національних меншин (болгарською, кримськотатарською, молдовською, німецькою, польською, російською, румунською, словацькою, угорською), а також англійською, де українську мову вивчають як державну, тобто як шкільний предмет. Поза ним учні мають право спілкуватися рідною, особливо в місцях компактного проживання представників національних меншин, чи будь-якою іншою мовою, що, як правило, вони й роблять. Подібна ситуація зумовлена передусім відсутністю природного українськомовного середовища, а також тим, що державна мова без попередньої підготовки починає вивчатися з першого класу і на її опанування відводиться менша кількість годин, аніж у школах з українською мовою навчання, де учні вивчають її як рідну мову, якою володіють з дитинства. Тому Закон України «Про освіту», Концепція Нової української школи передбачають поступове збільшення кількості предметів, що вивчаються українською мовою, для того, щоб покращувати рівень володіння державною мовою протягом усього шкільного періоду.

Як зазначають дослідники, проблеми з викладанням української мови як державної у закладах загальної середньої освіти з навчання мовами національних меншин на сучасному етапі зумовлені багатьма факторами, серед яких:

– об'єктивні фактори: дистанційна форма навчання під час пандемії, відсутність Інтернету, неготовність взяти на себе за процес і результати навчання відповідальність; викладання державної мови випереджає вивчення румунської/угорської (інших) мов;

– суб'єктивні фактори: відсутність Інтернету та сучасних гаджетів у вчителів початкових класів і старшої школи під час карантину; обмежена кількість гаджетів (телефон, комп'ютер) у родині (особливо у багатодітній та сільській місцевості); незнання державних документів (Державні стандарти, типові навчальні плани, навчальні програми, методичні рекомендації, методологічні норми, навчально-методична література); відсутність «альтернативних» підручників (Крухан, 2021, pp.14).

Крім названих, на вирішення проблеми навчання української мови як державної, за нашими спостереженнями, впливають й інші фактори, зокрема: особливості мовного регіону, рівень володіння педагогами закладу освіти державною мовою, мовленнєва ситуація в сім'ї, наявність психолого-педагогічного супроводу навчання української мови, готовність майбутніх учителів початкових класів до навчання державної мови в полікультурному середовищі та ін.

Дослідження проблеми вивчення української мови в школах з навчання мовами національних меншин показують, що в цьому процесі важливо враховувати і той факт, що «українська мова і мова окремих національних меншин (угорська, кримськотатарська, румунська, молдовська) не є близькоспорідними мовами. Навчальним програмам це теж треба було б враховувати: зовсім інша справа вивчати українську мову росіянам, білорусам, полякам, ніж угорцям, румунам, молдованам або кримським татарам. Румунська чи угорська мови відмінні від слов'янських і вимагають особливої методики викладання. Ці мови мають не тільки різні граматичні системи, фонетичний та словниковий склад, словотворчі особливості, вони мають інший алфавіт – латиницю» (Chernychko, <https://core.ac.uk/download/pdf/42934373.pdf>).

Лінгводидакти О. Беляєв та Н. Пашківська, розглядаючи проблеми методики навчання близькоспоріднених мов, на нашу думку, слушно зазначають: «Порівняльна граматики полегшує розуміння природи явищ, що складають мовний зміст навчання, дозволяє виявити фонетичні, граматичні та лексичні труднощі, тобто спрогнозувати внутрімовну та міжмовну інтерференцію» (Berehsasi A.-Chernychko, 2005, pp. 9). Із викладеного випливає, що в основу змісту мовної освіти представників національних меншин повинні бути покладені результати порівняльного аналізу двох мовних систем – рідної та української мов. Досвід навчання української мови як другої переконує, що, здійснюючи процес порівняння, треба йти від першої мови, яка є основною мовою викладання. Саме тому головним чинником у формуванні змісту навчання має бути порівняльний аналіз двох мов, оскільки він якраз дає можливість взяти до уваги спільне в обох мовах (фонетичній, графічній, граматичній системах) і зосередитися на відмінностях. Щоправда, дещо іншого погляду на визначальну роль рідної мови у засвоєнні української як іноземної дотримується О. Смолінська. Дослідниця, зокрема стверджує: «На сучасному етапі розвитку лінгводидактики дискусійним залишається не питання доцільності використання рідної мови слухача, а проблема застосування у навчанні порівняльної граматики, складання навчально-методичної літератури з опорою на зіставлення мов» (Smolinska, 2002, pp. 44). Дослідники небезпідставно схиляються до думки, що принцип використання знань рідної мови може по-різному виявлятися в освітньому процесі. В одних випадках – позитивно (наприклад, категорія відмінка іменників в обох мовах є однаковою). З метою переносу знань з першої мови в другу варто використовувати схеми, які б вказували на ідентичність матеріалу, що вивчається, подавати матеріал блоками, системно, надаючи перевагу питанням культури мовлення (Pułyp, 2008, pp. 62).

Зважаючи на зазначене, М. Пилип наголошує, що вивчення мовного матеріалу в школах з навчанням мовами національних меншин повинно мати чітко більше виражений функціональний характер, оскільки функціонально-комунікативний підхід до опанування української мови допомагає вирішувати низку складних теоретичних та методологічних

питань, що виникають у мовній освіті на сучасному етапі. Адже кінцевою метою навчання державної мови в цих школах є вироблення комунікативних умінь і навичок, тобто набуття мовної та комунікативної компетенцій (Pułyp, 2008, pp. 62), а також створення передумов для її подальшого використання.

Відповідно до програмних вимог на завершення початкової освіти її випускники повинні вміти відповідати українською мовою на прості запитання за змістом прослуханого; відтворювати в ролях сприйнятий діалог; відповідати на прості запитання, що стосуються само ідентифікації, місця перебування, навчання, проживання, уподобань та пріоритетів; ставити прості запитання, що стосуються сфери невідкладних особистих потреб; брати участь у діалозі у зв'язку зі сприйнятим на слух чи прочитаним текстом, ситуативним малюнком, описаною ситуацією; самостійно формулювати репліки (запитання) до співрозмовника; дотримуватись правил спілкування тощо (Petruk, 2019).

Досвід переконує, що ефективність формування навичок спілкування державною мовою в освітньому процесі закладів з навчанням мовами національних меншин у значній мірі забезпечується використанням таких інноваційних дидактичних технологій, як ситуативні, ілюстративні, імітаційні методи навчання, методи проблемного навчання мови, стимулювання і мотивації до навчально-пізнавальної діяльності.

Вивчення освітянської практики дає підстави стверджувати, що ефективними методами засвоєння української мови як державної є ті, за допомогою яких можна здійснювати освітній процес в умовах білінгвізму на контрастивно-альтернативній основі, тобто вивчення, як правило, двох мов з урахуванням у цьому процесі їхніх подібностей і відмінностей. Зупинимось на суто лінгвальних та соціопсихологічних аспектах мовної діяльності білінгва. Учень, наприклад етнічний поляк, як правило, добре розуміє українську мову. Він адекватно сприймає друкований текст, усне мовлення. Проте переказати почуте українською мовою (репродуктивний білінгвізм) чи безпомилково висловити власні думки (продуктивний білінгвізм) йому здебільшого буває складно. Причинами цього явища є: малий словниковий запас, страх перед незнанням мови, сплутування елементів

двох мовних систем. Спостереження лінгводидактів засвідчують, що досконало володіти певною національною мовою означає практично використовувати всі її лексико-фразеологічні та граматичні засоби, вміти висловлювати цією мовою власні думки. Для досягнення цієї мети в школах з навчанням мовами національних меншин вивчення української мови повинно здійснюватися на засадах комунікативно-діяльного, культурологічного, проблемно-пошукового та функціонального принципів.

За твердженнями лінгводидактів, яке ми повністю підтримуємо, запорукою успішної соціалізації цієї категорії здобувачів освіти, підготовки їх до самореалізації, активної взаємодії в українському суспільстві є сформованість умінь діалогічного мовлення, які становлять невід'ємну частину комунікативної компетентності учнів. У той же час аналіз освітнього процесу показує, що школяр досить часто виконує пасивну роль: відповідає лише на поставлені вчителем питання, а сам формулювати їх не може. Між тим уміння складати запитання є надзвичайно важливим, оскільки успішність таких дій, як вміння вступити в діалог з учителем, однокласниками, взяти участь у загальній бесіді, дотримуватись правил мовного етикету, взаємодіяти в парах, робочих групах залежить від уміння ставити запитання. Воно є базовим для навчання, позаяк «запускає» пізнавальну діяльність, спрямовану на вирішення певної проблеми і водночас – сприяє тому, щоб її означити, сформулювати. Отже, завдання вчителя усвідомити важливість уміння формулювати запитання, його вплив на розвиток пізнавальних можливостей учнів, зацікавленість у здобутті нових знань, розвиток логічного і критичного мислення, процеси співробітництва і всіма доступними способами залучати здобувачів освіти до їх складання та участі в діалогічному мовленні. У формуванні цих умінь доцільно використати підручник української мови і читання для 3-го класу закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою, авторка якого О. Петрук розробила систему вправ, завдань і дидактичний супровід, що відкривають широкі можливості для підвищення ефективності освітнього процесу в початковій школі.

У навчанні державної мови представників національних меншин важливо врахувати, що

сучасний стан функціонування української мови вимагає роботи, спрямованої на оволодіння учнями всім спектром мовних стилів. Сприятливим фактором засвоєння мови, без сумніву, є оточення і практичне застосування мови у повсякденному житті. Молодші школярі мають усвідомити, що українською мовою створено не тільки художню літературу і пісні, але й наукові праці, нею ведеться документація, її використовують у своїй діяльності засоби масової інформації, тобто вона має достатню термінологію в усіх сферах науки, техніки, мистецтва, що вона сьогодні знана і шанована у світі не тільки за красу і милозвучність.

Сформулювати в учнів таке розуміння значення і функцій української мови повинні не тільки різні типи сучасного уроку, забезпечення міжпредметних зв'язків, а й позакласна робота – участь в олімпіадах, конкурсах, тижнях української мови, інших виховних заходах, які сприяють якісному й активному засвоєнню державної мови і набуттю відповідних видів мовно-мовленнєвої компетентності, здатності користуватися нею у повсякденному житті Української держави.

Досвід сучасних педагогів закладів освіти з навчанням мовами національних меншин переконує, що для успішної комунікації, спонтанного породження мови учень повинен володіти ментальною гнучкістю, навичками проникнення в інакшість мовного світу, духу мови. Лінгвістичний менталітет школяра передбачає опанування механізмом думання цією мовою, обживання різних мовних світів. А для цього потрібна і неабияка творчість духу, і лінгвістичний труд. Навички думати тією мовою, яку вивчаєш, – необхідна передумова її засвоєння. Виховання мовного чуття – складна, комплексна проблема, однак її потрібно обов'язково вирішувати, навчаючи учнів української мови в школі з навчанням мовами національних меншин і корінних народів (Рулур, 2008, рр. 64).

Вважаємо необхідним наголосити, що першочергову роль у навчанні української мови як державної відіграє вчитель, його висока професійна майстерність, педагогічна підготовка, особистий приклад у щоденному спілкуванні. У закладах освіти з навчанням мовами національних меншин державну мову необхідно викладати методом зіставлення рідної мови учнів з українською мовою, тому її педагогам

потрібно досконало володіти мовою тієї національної меншини, в середовищі якої він працює.

Такий досвід уже напрацьований у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Ужгородському національному університеті, Закарпатському угорському інституті імені Ференца Ракочі II, де готують вчителів української мови та літератури для шкіл з румунською й угорською мовами навчання. Однак для них необхідно створити належну науково-педагогічну та матеріально-технічну базу, забезпечити фінансування у довгостроковій перспективі саме з державного бюджету України. При підготовці вчителів потрібно окрему увагу приділяти особливостям викладання української не як рідної.

Ми підтримуємо думку вчених, педагогів-практиків, які стверджують, що у системі вищої освіти навчальна дисципліна «Методика викладання української мови» має бути іншого спрямування для студентів, які викладатимуть у школі українську мову як рідну, і для студентів, які викладатимуть державну мову України у закладах освіти з навчанням мовою національних меншин. Такий підхід до навчання української мови вже набув певного поширення. Загалом, лінгводидакт О. Хорошковська розробила декілька програм, підручників для викладання української мови у школах з російською мовою навчання. В Одеському інституті післядипломної педагогічної освіти розроблена методика викладання державної мови як не рідної. Навчально-методичний посібник для вчителів «Нова українська школа: методика навчання української мови в 1-4 класах закладів загальної середньої освіти з угорською мовою навчання на засадах компетентнісного підходу» вийшов буквально недавно в Закарпатському ППО. Заслуговує на увагу педагогів-практиків і посібник «Українська для всіх: як навчати тих, для кого українська мова не є рідною», виданий минулого року у Києві. Однак у цілому ці напрацювання окресленої нами проблеми не вирішують. Переконані, що в закладах вищої освіти, які працюють у регіонах компактного проживання національних меншин, доцільно запровадити вивчення майбутніми вчителями початкових класів, а, можливо, й учителями-філологами навчальної дисципліни «Методика викладання української мови як державної» для

учнів закладів загальної середньої освіти для яких українська мова є нерідною. Зумовлено це тим, що методика викладання української мови як рідної і як другої – це різні методики. І молодий спеціаліст, який закінчує педагогічний заклад та опановує методику навчання української мови як рідної, стикається з такими труднощами, про які він навіть уявлення не мав. Ті знання з методики, отримані у вищій школі, виявляються недостатніми. Тому вивчає він ці проблеми у процесі набуття власного досвіду, що є також не менш важливим і цінним у його професійному становленні.

Актуальною проблемою, над вирішенням якої активно працюють вітчизняні лінгводидакти, методисти, педагоги-практики, є забезпечення учнів шкіл з навчанням мовами національних меншин підручниками української мови. Адже сучасний підручник, на думку компетентних дослідників, це розгорнута модель навчального процесу, яка передбачає активну роль самих учнів, долучає їх до процесу не лише засвоєння мовної інформації, а й активної комунікації. Оскільки навчити спілкуванню можна лише через спілкування, у підручники введено персонажів, які є своєрідними співрозмовниками учнів. Вони розповідають, дають поради, допомагають, залучають (спонукають) до розмови, навчаються разом з ними. Таким чином, вже сама форма подачі змісту має комунікативний характер: створено ефект спілкування, активне залучення учнів до діалогу, співпраці (Petruk, <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/k/79c/79c483156ccad7b18453c789dd907779.pdf> с. 139-147).

Проте детальний аналіз наявних навчальних книг засвідчує, що одні з них побудовані за принципом підручника з української мови як рідної або, навпаки, настільки спрощені, що можуть використовуватися лише в рідних школах діаспори і то на початковому етапі, коли засвоєння нової мови в іншомовному середовищі наразі розпочинається. Іншим упущенням діючих підручників є те, що їх автори основну увагу зосереджують не на формуванні практичних умінь володіння українською мовою, а на засвоєнні теоретичних знань. З таким підходом можна погодитися лише в одному: в ситуації двомовності звичайно відбувається перехід, кодове переключення з однієї мови на іншу, і, щоб цей перехід був повноцінним, мовцю

необхідно володіти насамперед фактичним знанням іншої мови. Важливо врахувати і те, що випускники закладів освіти з навчанням мовою національних меншин мають володіти тими ж знаннями і вміннями, що й випускники шкіл з українською мовою навчання, щоб успішно пройти зовнішнє незалежне оцінювання. З метою результативного засвоєння державної мови потрібно розробити спеціальні навчальні програми для шкіл з угорською мовою навчання, на основі яких створити підручники, робочі зошити, методичні допоміжні матеріали, засоби унаочнення, словники, аудіовізуальні навчальні матеріали (Baran, 2016, pp.14).

Сучасні дослідники слушно наголошують і на тому, що під час розроблення навчальних програм та написання підручників з української мови, а також при підготовці педагогічних кадрів для шкіл з навчанням мовами національних меншин обов'язково треба враховувати специфічну мовну, демографічну й суспільну ситуацію окремих національних груп у місцях їх проживання (Berehsasi A.-Chernychko, 2005, pp.86).

На основі узагальнення результатів здійсненого аналізу доходимо висновку, що суттєвого вдосконалення з урахуванням досягнень сучасної лінгводидактики вимагають і додаткові навчальні матеріали: робочі зошити, посібники для вчителів, словники, відео- чи аудіоматеріали, які дали б змогу інтенсифікувати освітній процес, підвищувати його якість і ефективність. Це особливо важливо для учнів, які проживають у місцях компактного поселення національних меншин і рідко стикаються з державною мовою поза шкільними стінами.

Сучасним педагогам і особливо авторам навчальних книг варто пам'ятати, що підручники з української мови для шкіл з навчанням мовами національних меншин переобтяжені теоретичною граматиною, в них мало уваги приділено комунікативному аспекту і розвитку комунікативної компетенції. У різному мовленнєвому оточенні перебувають учні міських та сільських закладів загальної середньої освіти.

А для вивчення української мови у нас здебільшого створюють тільки універсальні програми і підручники. У той же час є нагальна потреба у написанні альтернативних програм та підручників, які враховували б неоднакові умови оволодіння українською розмовною мовою в школах різних регіонів України, де компактно проживають національні меншини. Проте в освітньому процесі, незалежно від форми, часу і місця його проведення, необхідно використовувати навчальні матеріали, виготовлені тільки державною мовою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у закладах освіти з навчанням мовами національних меншин особливу увагу слід звертати на те, щоб учні могли розуміти державну мову та вільно спілкуватися нею, а тому робота вчителя повинна зосереджуватися на гармонійному розвитку чотирьох основних мовних навичок (слухання і спілкування, читання і писання), тобто на розвитку комунікативної компетенції та компетентності учнів. Це передбачає значну роботу на початковому етапі засвоєння мови, коли слід домагатися високої комунікативної активності, а не засвоєння сукупності граматичних правил.

Таким чином, викладання української мови у закладах освіти з навчанням мовами національних меншин повинно ґрунтуватися насамперед на напрацюваннях методики вивчення мови як державної, а не як рідної, бо значна кількість учнів у таких школах сідають за парти без будь-яких, навіть елементарних, знань української мови, а вони повинні оволодіти нею і вільно спілкуватися у всіх життєво важливих ситуаціях. Озвучені міркування не вичерпують усіх аспектів окресленої проблеми. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні сучасних методик і технологій навчання української мови як державної, узагальненні й осмисленні напрацьованого практичного досвіду у цій сфері, підготовці відповідних науково-методичних рекомендацій для вчителів закладів освіти з навчанням мовами національних меншин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Про застосування державної мови в освітньому процесі» Лист МОН від 17.09.2019 р. Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/legislation/other/65639/>.
2. Барань Є.Б. Шляхи покращення володіння державною мовою угорськомовних учнів шкіл Закарпаття. Вища школа і ринок праці: модернізація, інтернаціоналізація: збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19-21 жовтня 2016 р., Мукачево: видавництво МДУ, 2016, С. 13-14.

3. Бересасі А.-Черничко С. Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. *Українознавство*. 2005, № 4. С. 82-86.
4. Беляєв О., Пашківська Н. Взаємозв'язок у викладанні української і російської мов. *Українська мова та література в школі*. 1975, № 10.
5. Криган С. Поетапні зміни у викладанні української мови у закладах загальної середньої освіти з вивченням національних меншин. Навчання української мови та мов національних меншин учнів закладів загальної середньої освіти в контексті компетентнісного підходу: збірник тез Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 21 квітня 2021 р. / за наук. ред. д. пед. наук Н. І. Богданець-Білокаленко (електронне видання). Київ: Педагогічна думка, 2021. С. 13-16.
6. Петрук О.М. Підручник української мови як засіб формування комунікативної компетентності учнів 3-4 класів шкіл з мовами навчання національних меншин <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/79c/79c483156ccad7b18453c789dd907779.pdf> с. 139-147.
7. Петрук О.М. Українська мова: типова освітня програма для середньої освіти з навчанням мовами національних меншин. 3-4 класи, 2019.
8. Пилип М., Проблеми вивчення української мови в школі з польською мовою навчання. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2008, Вип.3. С. 60-65.
9. Смолінська О. Лінгвоукраїнознавство у навчанні української мови як іноземної. *Рідна школа*. 2002, № 2, С. 44.
10. Черничко С. Напрямки мовної освіти України і угорськомовна освіта на Закарпатті. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/42934373.pdf>.

REFERENCES:

1. «Pro zastosuvannia derzhavnoi movy v osvithomu protsesi» Lyst MON vid 17.09.2019 p. Rezhym dostupu: <http://ru.osvita.ua/legislation/other/65639/>.
2. Baran Ye.B. (2016) Shliakhy pokrashchennia volodinnia derzhavnoi movoiu uhorskomovnykh uchniv shkil Zakarpattia [Ways to improve the state language proficiency of Hungarian-speaking students in Transcarpathian schools]. *Vyshcha shkola i rynek pratsi: modernizatsiia, internatsionalizatsiia (Ukraina, Mukachevo, Zhovten 19-21, 2016)* Mukachevo: MDU, pp. 13-14.
3. Berehsasi A.-Chernychko S. (2005) Ukrainska mova u shkolakh z uhorskoiu movoiu navchannia u sotsiolinhvistychnomu aspekti [Ukrainian language in schools with Hungarian language of instruction in the sociolinguistic aspect]. *Ukrainoznavstvo*, № 4, pp.82-86.
4. Bieliaiev O., Pashkivska N. (1975)Vzaiemozv'iazok u vykladanni ukrainskoi i rosiiskoi mov [Relationship in teaching Ukrainian and Russian]. *Ukrainska mova ta literatura v shkoli*, № 10.
5. Kryhan S. (2021) Poetapni zminy u vykladanni ukrainskoi movy u zakladakh zahalnoi serednoi osvity z vyvchenniam mov natsionalnykh menshyn [Gradual changes in the teaching of the Ukrainian language in institutions of general secondary education with study languages of national minorities]. *Navchannia ukrainskoi movy ta mov natsionalnykh menshyn uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity v konteksti kompetentnisnogo pidkhodu (Ukraina Kyiv, Kviten 21, 2021)* (eds. Bohdanets-Biloskalenko N. I.), Kyiv: Pedahohichna dumka, pp.13-16.
6. Petruk O.M. Pidruchnyk ukrainskoi movy yak zasib formuvannia komunikativnoi kompetentnosti uchniv 3-4 klasiv shkil z movamy navchannia natsionalnykh menshyn [Textbook of the Ukrainian language as a means of forming the communicative competence of students from the classes of schools with languages of instruction of national minorities] Rezhym dostupu: <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/79c/79c483156ccad7b18453c789dd907779.pdf> с. 139-147.
7. Petruk O.M. (2019) Ukrainska mova: typova osvithnia prohrama dlia serednoi osvity z navchanniam movamy natsionalnykh menshyn. 3-4 klasy [Ukrainian language: a typical educational program for secondary education with instruction in the languages of national minorities. 3-4 classes].
8. Pylyp M. (2008) Problemy vyvchennia ukrainskoi movy v shkoli z polskoiu movoiu navchannia [Problems of learning the Ukrainian language in a school with Polish as the language of instruction]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi*. Vyp.3. pp.60-65.
9. Smolinska O. (2002) Lihvokrainoznavstvo u navchanni ukrainskoi movy yak inozemnoi [Linguistics in teaching Ukrainian as a foreign language] *Ridna shkola*, № 2, pp. 44.
10. Chernychko S. Napriamky movnoi osvity Ukrainy i uhorskomovna osvita na Zakarpatti [Areas of language education in Ukraine and Hungarian language education in Transcarpathia]. Rezhym dostupu: <https://core.ac.uk/download/pdf/42934373.pdf>.